

Stef van den Hof

'Geschliffene Dunkelheit'. Ernst Jünger als persoonlijkheid.

Ernst Jünger (1895-1998) was als Duitse oorlogsveteraan en controversieel schrijver een authentieke ooggetuige van de twintigste eeuw, zo stelt Stef van den Hof in deze Persoonlijkheden.

Ernst Jünger was een hartstochtelijk tuinier en een vooraanstaand entomoloog naar wie vele insecten en een prijs voor insectenkunde zijn vernoemd. Bovendien was hij een groot literator, bewonderd door bijvoorbeeld Borges en Brakman. Voor zijn literaire verdiensten ontving hij in 1982 de Goethe-prijs. Hij was een pionier in het gebruik van LSD. Kohl en Mitterand zochten hem samen op; hij ontmoette hen meerdere malen, in het kader van de Frans-Duitse verzoening. Een andere bewonderaar van hem heette Adolf Hitler. Jünger was als held uit de Eerste Wereldoorlog gekomen (twaalf maal gewond geraakt, en onderscheiden met de hoogste orden) en met zijn oorlogsdagboeken verwierf hij grote faam onder de rechts-revolutionairen die de wankelende Weimarrepubliek onveilig maakten. In deze tijd publiceerde hij talloze artikelen van fascistische snit – hij heeft onweerstaanbaar cynische aforismen op zijn naam staan, die tot de hoogtepunten van het antidemocratische en antihumanistische jargon van het interbellum behoren: 'Die Fabel vom Hasen und vom Schweinigel schildert das Schicksal der überlegenen Kraft, die innerhalb eines demokratischen Zustandes im Wettbewerb tritt.' Of wat te denken van: 'Das praktische Teil der Humanität besteht in der Wissenschaft, wie man das Pöbel in Bewegung setzt.'¹ In de Tweede Wereldoorlog was hij als officier gelegerd in Parijs, alwaar hij de beruchte scène optekent waarin hij, staand op het dak van zijn hotel, geallieerde bombardementen aanschouwt: 'Beim zweiten Male, bei Sonnenuntergang, hielt ich ein Glas Burgunder, in dem Erdbeeren schwammen, in der Hand. Die Stadt mit ihren roten Türmen und Kuppeln lag in gewaltiger Schönheit, gleich einem Blütenkelche, der zu tödlicher Befruchtung überflogen wird.'²

Zijn werken zijn wel bestempeld als kitsch, zijn persoonlijkheid als ach-

1 Beide uit Ernst Jünger, *Blätter und Steine* (Hamburg 1934) resp. 219 en 224.

2 Jünger, *Strahlungen* (Tübingen 1949) 522.

terhaald romantisch-heroïsch. Hij zou een elitaire dandy zijn die dood en destructie verheerlijkt. Maar vriend en vijand (en hijzelf, niet te vergeten) roemden hem om zijn waarnemingsvermogen. De gehele twintigste-eeuwse geschiedenis trok aan hem voorbij (zijn data: 29 maart 1895 - 17 februari 1998), en hij liet zich hierin niet onbetuigd, zij het dat de aard van zijn betrokkenheid grote verdeeldheid zaaide. Peter Sloterdijk verwoordt dit zeer treffend, wanneer hij Jünger karakteriseert als 'de boosaardige man die men altijd op grote afstand maar nooit zonder respect voor zijn waarnemingsvermogen zal citeren'.³ In dit essay zal niet de onmogelijke vraag beantwoord worden of Jünger een groot schrijver is, een cynicus, een estheet, een fascist, of misschien een aristocraat van de geest met totalitaire neigingen. Een individualist was hij zeker, een 'Anarch', zoals hij dat noemde – en bovenal een 'persoonlijkheid', waarvan hier een noodzakelijkerwijs beknopte (intellectuele) biografie gegeven wordt. Hierin zal Jünger naar voren komen als een authentieke ooggetuige van de twintigste eeuw. Ik zal me hierbij vooral concentreren op zijn meest bewogen jaren: die van de twee wereldoorlogen en de periode daartussen – zo goed en zo kwaad als dat gaat. Wat dit betreft gelden hier Jüngers eigen woorden (die hij leverde als commentaar bij zijn *Strahlungen*, de dagboeken rondom de Tweede Wereldoorlog): 'Von einer Reihe von Stellen weiß ich, da ich die Kritik von heute kenne, daß ihr Stoff zu Angriffen gegeben wird. Das gilt besonders für das Fürchterliche; und die Versuchung, durch Retuschen den Text zu mildern, lag auf der Hand. Doch sah ich davon ab, da ich dem Leser eine Idee des Ganzen vermitteln will. Die Unterhaltung ist heute nur möglich zwischen Menschen, die diese Idee des Ganzen haben; dann freilich können sie an sehr entfernten Punkten stehen.'⁴

Oorlogsroes

'Heute gilt es für löblich, gegen den Strom zu schwimmen, aber das sind nur Pißbrinnen.' Wanneer we voor het gemak even vergeten dat elders Ernst

3 Peter Sloterdijk, *Eurotaoïsme* (Frankfurt 1989) geciteerd in Arnold Heumakers, 'Ernst Jüngers *Der Arbeiter* revisited' in: idem, *Schoten in de concertzaal. Over literatuur, politiek en het Kwaad* (Amsterdam 1993) 111-141, aldaar 116. Dit is een zeldzame Nederlandse tekst over Jünger. Jan Ipema schreef een weinig diepgravende biografie in twee delen: *In dienst van Leviathan. Ernst Jünger, tijd en werk, 1895-1932* (Nieuwegein 1997) en *Tegen de stroom. Ernst Jünger, tijd en werk, 1933-1998* (Soest 1999).

4 Jünger, *Strahlungen I* (München 2003; oorspr. 1949) 20.

Jünger zichzelf op dit punt (zoals op vele andere) tegenspreekt, kunnen we deze uitspraak oppakken als een eerste leidraad om deze 'boosaardige man' bij zijn hoorntjes te vatten. Goed, Jünger hield het dus voor weinig zinvol om tegen de stroom in te zwemmen. Hij schreef deze gedachte neer in 1995, in de dagboeken die zijn uitgegeven onder de titel *Ziebzig verweht*. Hij was toen honderd jaar oud, en men hoeft geen historicus te zijn om te beseffen dat een Duitse schrijver die vrijwel de gehele twintigste eeuw bewust heeft meegemaakt, zonder zich te verzetten tegen de stroom van gebeurtenissen⁵, zijn portie 'geschiedenis' wel heeft gehad, en daarbij een omstreden figuur was en is. Een Duitse intellectueel raakt al snel in de problemen wanneer hij zich laat leiden door nieuwsgierigheid en zucht naar avontuur, en noties als rechtvaardigheid of morele verantwoordelijkheid, althans zoals we die nu verstaan, niet of nauwelijks in zijn woordenboek voorkomen. Liever spreekt hij over deugden.

Uit Jüngers boeken over de Eerste Wereldoorlog en enkele van zijn latere essayistische teksten spreekt een grote 'ervaringshonger'. De oorlog is voor hem een surrealistisch, bovennatuurlijk schouwspel, waarvan de gruwelijke scènes met een koelbloedige precisie opgetekend worden. Zo is zijn *bestseller*-debuut *In Stahlgewittern* (1920) geen aanklacht à la Remarque, noch een nationalistische apologie, maar een uiterst individualistisch dagboekverslag van Jüngers belevenissen in de vier oorlogsjaren. Het boek behoort nog steeds tot de klassiekers van de oorlogsliteratuur, en is onlangs vertaald onder de veelzeggende titel *Oorlogsroes*. Wat dit betreft is ook reeds de titel van een andere sleuteltekst, het meer beschouwelijke *Der Kampf als inneres Erlebnis* (1922), instructief. In de oorlogsgeschriften zijn onder meer 'Wirbel', 'Erlebnis', 'Schrecken', 'Grauen', 'Entsetzen' en 'Überraschung' de kernwoorden – de grenservaringen die hiermee aangeduid worden vat Jünger in positieve zin op als momenten van bewustzijnsverruiming. In zijn identificatie met het gruwelijke wijst hij de 'ervaringsvijandige' negentiende-eeuwse tradities af: positivisme, humanisme, geborgenheid, zekerheid, enzovoort. Met een zekere wellust stort de jonge avonturier zich dus in wat hij opvatte als een fascinerende

- 5 Jüngers favoriete metafoor voor deze gebeurtenissen in de eerste helft van de twintigste eeuw is die van de 'maalstroom', ontleend aan het verhaal 'A descent into the maelstrom' van een favoriete schrijver, Edgar Allen Poe. Gevaar, catastrofe, angst, geweld en een overvallen-worden zijn de betekenissen die hij hierin uitgedrukt ziet.

De achttienjarige Jünger als soldaat van het vreemdelingenlegioen. Uit: Jan Ipema, *In dienst van Leviathan Ernst Jünger. Tijd en werk 1895-1932* (Nieuwegein 1997)120.

orgie van geweld.⁶ Op de eerste pagina's van *In Stahlgewittern* lezen we: 'Was war das nur? Der Krieg hatte seine Krallen gezeigt und die gemütl-iche Maske abgeworfen. Das war so rätselhaft, so unpersönlich. Kaum, daß man dabei an den Feind dachte, dieses geheimnisvolle, tückische Wesen

6 Jünger was negentien toen hij zich vrijwillig aanmeldde, en voor de oorlog was hij al eens met zijn schoolgeld van huis weggelopen om dienst te nemen in het vreemdelingenlegioen. In literaire vorm deed hij hiervan verslag in de roman *Afrikanische Spiele* (1936).

irgendwo dahinten. Das völlig außerhalb der Erfahrung liegende Ereignis machte einen so starken Eindruck, daß es Mühe kostete, die Zusammenhänge zu begreifen. Es war eine gespenstische Erscheinung im hellen Mittagslicht.⁷ Of: 'Auge und Ohr hingen wie gebannt an dieser wirbelnder Vernichtung.'⁸ En in *Der Kampf als inneres Erlebnis* schrijft hij bijvoorbeeld over dergelijke betoverende momenten: '(...) im Augenblick des Erlebnisses ist alles Leugnen umsonst, dann besitzt jedes Unbekannte eine höhere und überzeugendere Wirklichkeit als alle gewohnten Erscheinungen im Mittagslicht.'⁹

De intensiteit van het geweld en het gevaar (van, inderdaad, het 'andere') oefenden op Jünger en zijn lezers dus een grote aantrekkingskracht uit. In die zin zijn zijn oorlogsgeschriften onder te brengen bij de gangbare onbeschaafde, anti-burgelijke 'Lebensphilosophie' van die tijd (de geest van Nietzsche zweeft boven de slagvelden en de pagina's). Totale oorlog en totale vernietiging confronteerden zijn generatie met het nihilisme: de totale vernietiging gold ook immateriële goederen. Letterlijk en figuurlijk explodeerde de negentiende eeuw, en met haar noties als waarheid, zekerheid, veiligheid, burgerlijkheid, menselijkheid, vooruitgang, et cetera. Wat rest is het leven zelf, en vooral de 'Lebenssteigerung' die gerealiseerd wordt in de ervaring van pijn of gevaar. Deze stemming is verwoord door bijvoorbeeld de schrijver Eugen Gottlob Winkler (1912-1936). In een essay (1935) over Jünger schrijft hij: 'Was uns nottut, sind Bücher, deren Gehalt sich den unmittelbaren Einbezug in das Leben des Lesenden wieder unaufhaltsam verschafft. Wir brauchen Ernst Jünger. Wir sind dahin gelangt, daß ein Irrtum, wenn er begreiflich ist und ehrlich dem Leben abgewonnen, uns eher zu helfen vermag als die Feststellung einer Wahrheit, der die Überzeugungskraft fehlt. Wahrheit, wird man freilich entgegen, bleibt Wahrheit, ob sie nun wirksam ist oder nicht, während der Irrtum sich selbst erledigt, sobald er seine Wirkung verliert. Wie aber, wenn nun lebendiger Irrtum und tote Wahrheit sich heute begegnen?'¹⁰ Waarachtigheid, echtheid en beleving (kortom: authenticiteit) gaan nu boven waarheid; levendigheid

7 Jünger, *In Stahlgewittern. Sämtliche Werke, erste Abteilung, Tagebücher I, Band I: Der Erste Weltkrieg* (Stuttgart 1979) 9-300, aldaar 13.

8 Jünger, *In Stahlgewittern*, 147.

9 Jünger, *Der Kampf als inneres Erlebnis. Sämtliche Werke, zweite Abteilung, Essays I, Band 7: Betrachtungen zur Zeit* (Stuttgart 1980) 9-103, aldaar 27.

10 Eugen Gottlob Winkler, 'Ernst Jünger und das Unheil des Denkens' in: idem, *Dichtungen. Gestalten und Probleme. Nachlass* (Pfullingen 1956) 285-313, aldaar 286.

en oprechtheid zijn de nieuwe maatstaven. Het spreekt voor zich dat hierin niet alleen de aantrekkingskracht van Jünger lag, maar ook die van het fascisme, en op dit punt ontmoeten deze twee elkaar. De historische nederlaag van het fascisme betekende voor de nog immer voortlevende Jünger echter geenszins dat hij zijn aura van authenticiteit verloor, welke men niet ophield aan hem toe te schrijven.¹¹ De behoefte aan authenticiteit is kennelijk meer dan historisch: zij is posthistorisch.

Jünger is om zijn agressieve waarachtigheid veroordeeld; hij zou 'oorlogsmystiek' bedrijven (Benjamin), pseudo-heroïsch zijn, en zich het aura aanmeten van klassiek krijgerschap in een tijd waarin daarvoor geen plaats is. Maar hij was zich hiervan wel degelijk bewust. Bij de gelegenheid van zijn honderdste verjaardag vatte hij dit nog eens kernachtig samen, met een citaat van Marx: "Ist eine *Ilias* möglich mit Schießpulver?" Das ist mein Problem.¹² Het bewustzijn van dit probleem werd reeds in de oorlog zelf geboren (we stuiten al op het woord 'onpersoonlijk'). In algemene termen laat de Eerste Wereldoorlog zich omschrijven als een uitbarsting van de zeer moderne spanningen tussen individu en massa, mens en techniek, heroïek en anonimiteit, of beschaving en barbarij. Jünger ging de confrontatie met deze 'tegenstellingen' niet uit de weg. Het meest verfijnd werkt hij zijn waarnemingen hiervan uit in zijn essays van eind jaren twintig, begin jaren dertig. Jünger, die zich inmiddels in Berlijn heeft gevestigd, een erkend schrijver is geworden, maar ook zoölogie heeft gestudeerd, publiceert dan niet alleen meer over de Eerste Wereldoorlog, of de nationale kwestie, maar verlegt zijn blik naar de meest uiteenlopende maatschappelijke en culturele zaken, om daarin met een nog steeds verrassende actualiteit de tekenen van de tijd af te lezen.

Seismograaf

Jünger schrijft in het voorwoord van *Strahlungen*: 'Nach dem Erdbeben schlägt man auf die Seismographen ein. Man kann jedoch die Barometer nicht für die Taifune büßen lassen, falls man nicht zu den Primitiven zählen will.'¹³ Voor velen zal dit een onbevredigende verantwoording zijn voor Jüngers rol in de conservatieve revolutie en de Tweede Wereldoorlog. Maar het is Jünger ten voeten uit: hij poseert hier als een waarnemer voorbij goed

11 Zie noot 23.

12 Geciteerd in Paul Noack, *Ernst Jünger. Eine Biographie* (Berlijn 1998) 301.

13 Jünger, *Strahlungen I*, 11.

en kwaad, die geen situatie uit de weg gaat, en wiens geschriften inderdaad een registratie zijn van de schokkende twintigste-eeuwse geschiedenis. Jünger is *where the action is*, om het op zijn Engels te zeggen. Soms zijn dit louter esthetische schilderijen, soms zeer scherpe observaties over waar het heen gaat met de moderniteit. Hij is een waarnemer *pur sang*, een zelfverklaard fysiognomist: hij 'leest' oppervlakten, gezichtsuitdrukkingen, natuurfenomenen, landschappen. In *Strahlungen* schrijft hij met een provocerend *understatement* over de komende oorlog (16 april 1939): 'Auf alle Fälle hat dann [als de oorlog begint] die Feder ganz zu ruhen, bis auf das Tagebuch. Die Arbeit muß den Augen übertragen werden, denn an Schauspiel wird kein Mangel sein.'¹⁴ Hij zou zich hier (gelukkig) niet aan houden – maar de laatste zin zou een uitstekend motto voor een Jünger-biografie zijn.

De belangrijkste 'seismografische' geschriften van voor de oorlog zijn *Das abenteuerliche Herz* (1929), *Der Arbeiter* (1932) en *Über den Schmerz* (1934). De eerste is van deze het meest poëtisch en anarchistisch. Het bestaat uit korte prozastukken met waarnemingen over de oorlog, de natuur, en de moderne 'Großstadt'. Met name dit laatste aandachtspunt van hem is het waard hier aangestipt te worden, omdat het het misverstand uit de weg kan ruimen als zou Jünger (louter) een anachronisme zijn. *Das abenteuerliche Herz* kan, evenals *In Stahlgewittern*, een modernistisch werk genoemd worden, vanwege de betekenis die gehecht wordt aan shocks, de montage-achtige stijl, en de literaire verwantschap met bijvoorbeeld Poe, Baudelaire, het surrealisme en het futurisme.¹⁵ Jüngers tegenstander is nu

14 Ibidem, 35.

15 De hedendaagse commentator Uwe-K. Ketelsen merkt op dat het lezen van Jünger leest als een *Who's who* van de Europese avant-garde en het revolutionaire antiliberalisme. Maar hier stuiten we op een groot debat in de Jünger-historiografie, dat draait om de vraag of Jünger, als schrijver en als waarnemer, een modernist is, of dat hij niet verder komt dan het reproduceren van negentiende-eeuwse romantiek en *décadence*. In dit bestek kan hier niet verder op ingegaan worden. Ik volsta met het noemen van Karl-Heinz Bohrer's baanbrekende werk *Die Ästhetik des Schreckens. Die pessimistische Romantik und Ernst Jüngers Frühwerk* (München 1978). Bohrer was de eerste belangwekkende pleitbezorger van de '(kritisch-)modernistische' Jünger, op wie tot op heden veel discussies zich toespitsen. Om 'die Idee des Ganzen' niet uit het oog te verliezen wordt hier ook één van de pogingen tot afrekening met Bohrer genoemd: Michael Brenneke, *Militanter Modernismus. Vergleichende Studien zum Frühwerk Ernst Jüngers* (Stuttgart 1992). Een uitstekende geïntegreerde intellectuele biografie is van Martin Meyer, *Ernst Jünger* (München 1990).

niet (alleen) de burgerlijke negentiende eeuw, maar vooral de twintigste-eeuwse moderniteit in al haar uitwassen. Wat hij voorheen zocht in de oorlog, zoekt hij nu in de moderne stad: avontuur, shocks, gevaar en helse schoonheid. Hij identificeert zich met types als de crimineel, de dichter, de dromer en de anarchist, die allen hun revolutie zoeken in de chaos en het 'bewegelijke leven' van de stad. De keerzijde hiervan is niet zozeer het burgerlijke leven, maar vooral ook het andere gezicht van de moderniteit, dat Jünger waarneemt: de afstomping, verstarring en vervlakking van het gemechaniseerde leven, van de massamaatschappij. Dit dubbele gezicht van het moderne leven kondigde zich wat Jünger betreft, zoals gezegd, reeds in de Eerste Wereldoorlog aan; hij formuleert het ook in termen van de roes: deze kan stimulerend en geestverruimend werken, maar evenzogoed narcotiserend en verslavend.

In *Der Arbeiter, Über den Schmerz*, en ook *Die totale Mobilmachung* (1930) wordt de toon grimmiger. Er kan gezegd worden dat Jünger, in het licht van de voorthollende mechanisering en de mobilisering van mensen en middelen, zijn positie als 'Anarch' opgeeft ten gunste van een onmenselijke visie, waarin het individu slechts een radertje is in een bovenmenselijk geheel (Jünger vlucht als het ware naar voren om de consequenties van de modernisering tot het uiterste te doordenken). Voor individuele heroïek of 'innerlijke beleving' is hier geen plaats – evenmin voor achterhaalde zaken als parlementarisme en respect voor en mededogen met respectievelijk het leven en het lijden van een enkeling. Niets en niemand onttrekt zich aan de totale mobilisatie, allen zijn nu 'arbeiders' (waaronder Jünger een nieuw type mens verstaat, in een nieuwe fase van de geschiedenis) in een wereld waarin alles draait om beheersing van de natuur, technologische perfectie en functionaliteit. Deze totalitaire wereld, zoals die het meest uitgebreid in *Der Arbeiter* geschetst wordt, doet uiteraard sterk denken aan een ideale fascistische staat – maar evenzogoed aan de Sovjet Unie, zoals die in die tijd door Stalin werd 'geperfectioneerd'.¹⁶ In die zin zijn Jüngers waarnemingen sterk getekend door de diverse uitdagingen die in het interbellum aan de liberale democratie werden gesteld, en in die zin zijn zij ook achterhaald (of, voor wie oordelen wil, verwerpelijk). Maar wanneer we het militarisme en totalitarisme van deze teksten buiten beschouwing laten, treffen we verbluffende observaties aan over ontwikkelingen die

16 Jünger was bevriend met Ernst Niekisch, die met zijn zogenaamde 'nationaal-bolsjewisme' een synthese tussen deze twee trachtte te bewerkstelligen.

sindsdien zich meer en meer hebben doorgezet. Tegenwoordig noemen we deze globalisering en risicomaatschappij. Ook voor de ontwikkeling en het belang van moderne (massa)media had Jünger een zeer scherp oog; verder zijn er interessante opmerkingen te vinden over bijvoorbeeld de moderne drang tot musealisering (van de Grote Oorlog bijvoorbeeld). Of over de onverschilligheid waarmee we in de media afwisselend gruwelijkheden en vermakelijkheden aan ons voorbij laten trekken (lees: over het vervagende onderscheid daartussen).

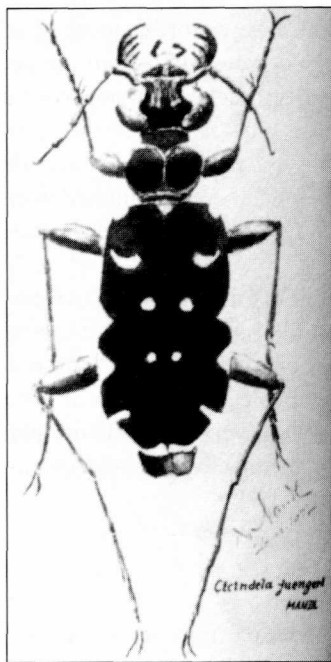
Dit laatste brengt ons tot het probleem van het nihilisme in de twintigste eeuw, waarvan Jünger zich in de loop van de catastrofale jaren dertig en veertig meer en meer bewust ging worden, en, jawel, waarvoor hij ook meer en meer verantwoordelijkheid ging voelen. Het betreft uiteraard een probleem dat allerm minst met Hitler uit de wereld is verdwenen. Langzaam ging Jünger zich weer distantiëren van zijn grimmige wereldbeeld, en van het nazisme waarmee het verwantschap heeft.

Distantie

Jünger is altijd afstandelijk geweest – zoals een waarnemer dat is. Hij bezit een groot ervaringsvermogen, maar de wijze waarop hij hierover schrijft is strak en koel. Cultuurfilosoof Andreas Huyssen noemt zijn stijl ‘gepantserd’¹⁷, en misschien is dit een oorzaak van de blijvende controverse rond zijn persoon: Jünger heeft zich in de loop der jaren wel degelijk gedistantieerd van de nazi’s en hun misdaden, maar nooit van zijn eigen teksten. In ieder geval is hij nooit lid geweest van de partij en is ongevoelig gebleven voor het verzoek (tot twee maal toe) om namens de NSDAP in de Rijksdag plaats te nemen. Ook hierin zal simpelweg zijn eigenzinnigheid een rol hebben gespeeld. Vanaf 1933 ging hij, zoals dat heet, in ‘innere Migration’ (zoal hij niet altijd al de wereld bezag van uit de ivoren toren van zijn innerlijke beleving); hij roerde zich niet meer in actuele politieke zaken, tenzij op versleutelde en kritische wijze. Hij vertrok uit Berlijn, en vestigde zich achtereenvolgens in de stadjes Goslar, Überlingen en Kirchhorst.¹⁸ In 1939

17 Zie zijn essay ‘Fortifying the heart-totally. Ernst Jünger’s armoured texts’ in: idem, *Twilight memories. Marking time in a culture of amnesia* (New York 1995) 127-143.

18 Na de oorlog, van 1948 tot 1950, woont hij in Ravensburg, daarna in Wilflingen (bij het landgoed van de Von Stauffenbergs), waar hij tot zijn dood zou wonen. Hier bevindt zich ook zijn tot nog toe onontsloten archief.

Jünger was een erkend entomoloog. Deze kever, de *cicindela juengeri*, werd naar hem vernoemd. Uit: Ipema, *Tegen de stroom Ernst Jünger. Tijd en werk 1933-1998* (Soesterberg 1999) 132.

publiceerde hij de roman *Auf den Marmorklippen*, een symbolische roman (het speelt zich af in een fictieve wereld) die algemeen gelezen wordt als een afrekening met tirannie in het algemeen, en met Hitler in het bijzonder. Wat dit betreft mag het bijzonder heten dat het boek gepubliceerd werd, maar het verhaal wil dat Hitler persoonlijk – en niet alleen in dit geval – Jünger de hand boven het hoofd hield. Jünger noemde zijn herwonnen afkeer *désinvolture* ('ongedwongenheid'), welke om voorrang ging strijden met verantwoordelijkheid.¹⁹

In augustus 1939 werd hij opgeroepen voor mobilisatie, om uiteindelijk in Parijs als kapitein dienst te nemen bij het opperbevel in Frankrijk, alwaar hij dus niet al te veel op directe wijze betrokken raakte bij de oorlogvoering. Jünger genoot er vooral het goede leven; hij ging om met schrijvers en kunstenaars (onder andere Picasso). Uit *Strahlungen* komt een beeld naar voren van een groeiende bewogenheid ten opzichte van de tirannie en het leiden waarvoor de nazi's verantwoordelijk waren²⁰ – maar hij

bleef tot vlak voor het einde van de oorlog in dienst.²¹ In Parijs was hij bevriend met officieren die betrokken waren bij de samenzwering rond

19 Zie bijvoorbeeld hoe hij hierover schrijft in *Strahlungen I*, 65-71.

20 Bijvoorbeeld, een aantekening van 3 juli 1939, naar aanleiding van een boze droom over oorlog en slavernij: 'In diesem Vorgang lag ein Widerspiel stupider Gewaltanwendung und stupiden Leidens, das mich verzweifeln ließ. Am Tage, als ich im Garten war, fiel mir das Traumbild wieder ein. Nun sah ich es als eine Mahnung an: mir wurde die Verantwortung bewußt, die solche Einsicht mit sich bringt.', *Strahlungen I*, 57. In deze dagen werkt Jünger aan *Auf den Marmorklippen*, dat hij op 12 augustus voltooide. Ook een persoonlijke gebeurtenis trof Jünger in deze tijd. In november '44 sneuvelde in Italië zijn zoon Ernstel, wiens dood een diepe wond sloeg. *Der Friede* is aan hem opgedragen.

21 Er bestaat onenigheid over de kwestie of zijn ontslag eervol of oneervol was. De laatste inzichten neigen naar het eerste.

Von Stauffenberg: Jünger was op de hoogte van hun plannen, maar hield zich afzijdig. Zijn vrienden moesten na het mislukken van de aanslag het loodje leggen, maar hier ontsprong Jünger dus de dans. Hij werkte vanaf de vroege oorlogsjaren aan een traktaat met de titel *Der Friede*, waarin hij zijn visie op het naoorlogse Europa geeft. Het heeft weinig indruk gemaakt, op vriend noch vijand. In het voorwoord van *Strahlungen* (geschreven na voltooiing, na de oorlog) voelt Jünger zich gedwongen zijn bedoelingen met deze tekst (waarvan immers alleen al de titel ‘on-jüngeriaans’ aandoet) uit de doeken te doen. In de eerste plaats is er de claim dat hij hiermee geenszins zijn vege lijf wilde redden in het licht van de dreigende nederlaag van het leger waarin hij diende: ‘Die Daten mögen manchen Irrtum berichtigen, wie jenen, daß dieser Aufruf eine Frucht der Niederlage gewesen sei. [...] Doch wie ich in meiner Arbeit stets gegen den Strom schwamm und nie im Soge einer der herrschenden Gewalten, so auch hier [dit is de tegenspraak waarop ik wees]. Die Planung der Schrift fällt vielmehr zusammen mit der größten Ausdehnung der deutschen Front.’ Om vervolgens doodleuk te verklaren: ‘Ihr Zweck war rein persönlich; sie sollte meiner Ausbildung dienen – gewissermaßen als Übung in der Gerechtigkeit.’²² Typisch Jünger, zullen we maar zeggen, hoofdschuddend, maar niet zonder te glimlachen om zijn eigenwijsheid.

Der Friede is zijn eerste tekst die na de oorlog gepubliceerd werd, en wel in Nederland – vanwege een publicatieverbod dat de geallieerden hem tot 1949 oplegden. De commissie van Duitse schrijvers die zich in deze jaren boog over het geval Jünger besloot uiteindelijk hem het voordeel van de twijfel te geven (een voorname pleitbezorger was Carl Zuckmayer). Maar twijfel bleef altijd bestaan, in meer of mindere mate al naar gelang het politieke klimaat; zo waren de ‘jaren zestig’ hem niet gunstig gezind, en ook rond de uitreiking van de Goethe-prijs laaiden de discussies over zijn persoon weer op.²³ Jünger zelf hield zich hiervan overwegend afzijdig. Hij

22 Jünger, *Strahlungen*, 57. Een tegenspraak hoeft het overigens niet per se te zijn: Jünger stelt immers dat het zinloos is om tegen de stroom in te zwemmen, wat geen afwijzing of aanbeveling is.

23 Helmut Kohl, toen nog voorzitter van CDU, over Jünger, naar aanleiding van de toekenning: ‘Damit wird das Werk und die Person eines deutschen Schriftstellers ausgezeichnet, der wie kaum ein anderer zum authentischen Zeugen unseres Jahrhunderts geworden ist. Sie verkörpern kompromißlose Menschlichkeit und haben auch deshalb die Erfahrung von Anfeindungen und Verleumdungen machen müssen.’ Geciteerd in Noack, *Ernst Jünger*, 283.

leek zich hierboven verheven te voelen, en zelfs onnavolgbaar voor zichzelf te zijn: hij leefde volgens de onbeschaamde superioriteit van de maxime waarin hij stelt: 'Wer sich selbst kommentiert, geht unter sein Niveau.'²⁴

Slot

'Ein Kennzeichen höchsten Stiles ist die geschilffene Dunkelheit. Man gleitet über die Rätsel der Tiefe dahin wie auf Schlittschuhen über einen gefrorenen See.'²⁵ Een treffend zelfcommentaar (want als zodanig kunnen we dit toch opvatten), wat mij betreft niet alleen met betrekking tot Jüngers stijl, maar ook tot zijn raadselachtige en – in de volle betekenis van het woord – geslepen persoonlijkheid. Hier spreekt tevens een fysiognomist, voor wie elk oppervlak een sleutel is tot dieper liggende mysteriën. Jünger heeft zich altijd willen blijven verwonderen. Na de oorlog botvierde hij zijn ervaringslust onder meer op de natuur, insecten in het bijzonder (waarvan hij verslag deed in onder meer *Subtile Jagden*, 1967), en op een scala aan geestverruimende middelen. Een vriend van hem, de Zwitserse chemicus Albert Hofmann, isoleerde de werkzame stoffen die bekend zouden worden onder de naam LSD, en met Jünger ondernam hij in 1951 hiermee zijn eerste experimenten.²⁶

Jünger schreef nog talrijke, meest uiteenlopende werken. Zo is er het speculatief-geschiedfilosofische *An der Zeitmauer*, een opvolger van *Der Arbeiter*. En verhalen en romans, waaronder science fiction (*Heliopolis*, 1949), een oefening in 'posthistoire' (*Eumeswil*, 1977), en een historische detective (*Eine gefährliche Begegnung*, 1985). En uiteraard dagboeken, waaraan hij bleef schrijven tot vlak voor zijn dood.²⁷ Het uitgeven van zijn verzameld werk, reeds tientallen jaren aan de gang, loopt nog steeds, en de belangstelling voor Jünger zal waarschijnlijk alleen maar toenemen. De wetenschap kan zich nog jaren tegoed doen aan interpretaties en het ontsluiten van bronnen; daar buiten is de tijd rijp om hem te omarmen als een cultfiguur.

24 Jünger, *Blätter und Steine*, 226. Ook hier geldt dat Jünger hier niet consequent naar leefde.

25 Ibidem, 221.

26 Door Jünger beschreven in *Annäherungen. Drogen und Rausch* (1980) en door Hofmann in *LSD. Mein Sorgenkind* (1979). De naam Hofmann overigens wordt ook aangetroffen met dubbel f.

27 Een laatste wending aan zijn leven gaf Jünger door zich te bekeren tot het katholicisme (alhoewel hij altijd een bijbellezer is geweest).